

PREDA CATINA ALINA

PREDA CATINA ALINA

*ELEMENTE DE CULTURĂ BALCANICĂ
TRADIȚIONALĂ ÎN OPERA LUI PANAIT ISTRATI*

Editura UNIVERSITARIA
Craiova, 2017

Referenți științifici:
Prof.univ.dr. Nicolae Panea
Lect.univ.dr. Silviu Gongonea

Copyright © 2017 Editura Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PREDA, CATINA ALINA

Elemente de cultură balcanică tradițională în opera lui Panait Istrati /
Catina Alina Preda. - Craiova : Universitaria, 2017
Conține bibliografie
ISBN 978-606-14-1239-6
821.135.1.09

*Copiiilor mei - Maria, Tatiana - și fratelui meu Cornel-Florin ...
Cu multă dragoste ...*

Introducere

Teza noastră de doctorat, cu titlul *Elemente de cultură balcanică tradițională în opera lui Panait Istrati*, își propune să valorifice opera scriitorului brăilean dintr-o perspectivă etno- antropologică, supunând-o unei noi grile de interpretare, inter- și transdisciplinară, punându-i- se în valoare valențe pe care critica nu le-a sesizat decât în trecut.

Cu alte cuvinte, ne apropiem mai mult de domeniul secundarului, așa cum a fost tratat de Virgil Nemoianu în a sa *Teorie a secundarului*, parcurs teoretic în esență hegelian, dialectic, dar care își propune accesul la “esențial” “prin zona secundarului și cu ajutorul strategiilor indirecte”. Astfel, categoriile marginale ale oricărui domeniu suportă o translație benefică spre centru, pentru că secundarul tinde să înlocuiască principalul “recesiv”. Eficiența secundarului constă în afirmarea detaliului, a eterogenului capricios, evaziv și proteic. Credem că a muta accentul de pe o miză filosofico-istorică, așa cum procedează autorul *Utilului și plăcutului*, către o miză estetică nu poate fi decât în favoarea Operei. Cel puțin două aspecte ar fi de reținut în cadrul teoriei secundarului din punctul de vedere al literaturii. Pe de o parte, Virgil Nemoianu constată, ca și Eugen Negrici, că literatura veche are o ofertă estetică, fie ea și minimă, iar pe de altă parte, constată intruziunea unor genuri literare specifice literaturii de masă în cadrul literaturii populare, ceea ce duce inevitabil la extinderea domeniului literaturii și aici gândirea sa se intersectează cu cea a lui Adrian Marino din *Hermeneutica ideii de literatură* unde discută despre literatura populară, de masă, și despre paraliteratură. Critica are nevoie, în consecință, să se intersecteze cu “pluralitatea fertilă”, pentru a duce la capăt “ofensiva secundarului”.

Cât îl privește pe autorul lui *Moș Anghel*, știm bine că încă din timpul vieții a stârnit reacții atât din partea simpatizanților, cât și a adversarilor, însă opera sa, chiar dacă nu ocupă un loc precis în istoria literară autohtonă (să nu uităm că G. Călinescu în *Istoria* sa îi alocă un spațiu parcimonos în secțiunea “Scriitori români de limbă străină”) tinde să atragă din ce în ce mai mult atenția din partea criticii academice, dar nu numai. În contextul globalizării, s-a pus tot mai des în discuție suportul etnic în cadrul operelor scriitorilor afirmați în alte culturi decât a lor și, începând cu deceniul al noulea din mileniul trecut, în Canada, a apărut conceptul de *literatură migrantă* pe care opera scriitorului român de expresie franceză se pliază foarte bine.

Deși nu se înscriu într-un asemenea proiect - sau dacă o fac este cu totul întâmplător, neprogramat-, studiile dedicate operei lui Panait Istrati au avut un rol hotărâtor în ordonarea și omologarea unui material vast, cercetătorii lovindu-se de mai multe probleme, printre acestea numărându-se neputința de a strânge în întregime toate materiale (mai ales publicistica din tinerețe) care ar fi făcut posibilă formarea unei imagini de ansamblu.

Trebuie menționată mai întâi încercarea lui Alexandru Talex de a încropi în 1944 o broșură dedicată operei istratiene, mult mai importantă acum, dacă privim retrospectiv, pentru studiile lui Mircea Iorgulescu. Însă prima monografie a operei lui Panait Istrati avea să apară în 1964 pe fondul unui dezgheț ideologic și era menită să readucă în plan literar imaginea unui scriitor ignorat de comunismul timpuriu pentru că fusese numit dușman al Uniunii Sovietice. Este vorba despre monografia lui Al. Oprea, *Panait Istrati*, reluată într-o nouă ediție în 1976 pe fundalul apariției de noi documente și care constituie, cum mărturisește autorul în “Avertisment”, “o altă carte”. Cum bine au observat mai mulți comentatori în presa cultura post-decembristă, cartea este străbătută de mai multe umbre ideologice, însă judecățile de valoare în marea lor măsură rămân juste.

Studiul monografic al Gabrielei-Mihaela Pinte, *Panait Istrati* (1975), îl considerăm un pas substanțial în ceea ce privește o schimbare de viziune asupra prozei lui Panait Istrati. Concepte ca *aventura*, *vagabondul*, *prietenia*, *erosul*, *spațiul* deschid noi piste de lectură din punctul de vedere al alterității diverse. Considerăm studiul menționat prima încercare etnocratică a prozelor autorului lui *Mihail*, fără a absolutiza însă această abordare și fără a-i atribui un merit exclusiv în acest sens. Studiul are meritul de a apropia eforturile noastre de analiza antropologică ce poate fi considerată știința totală a omului.

O altă contribuție la care simțim nevoia să facem referire este dipticul critic al lui Mircea Iorgulescu, deschis, în 1986, cu *Spre alt Istrati*, și încheiat, în 2004, cu *Celălalt Istrati*. “Cazul” Panait Istrati, așa cum este numit de Al. Oprea, este reluat depreciaiv de către Mircea Iorgulescu ce nu este de acord cu sintagma menită să osifice imaginea autorului lui *Codin*. Cert este că asistăm la o schimbare de ton, mult mai tăios și în răspăr, criticul urmărindu-l îndeaproape pe “personajul” Panait Istrati. Este, cum lasă și criticul a se înțelege, una dintre variantele credibile pe care încearcă să ni le ofere, o variantă mai apropiată de realitate, fără mistificări și pathos romantic, așa cum fusese de cele mai multe ori receptat, făcând imposibilă pătrunderea reală în zona “neutră” a operei.

Nu în cele din urmă, merită să amintim și contribuția lui Elisabeth Geblesco, *Panait Istrati et la metaphore paternelle* (1989), unde asistăm la o abordare cu ajutorul instrumentelor criticii psihanalitice, în centru plasându-se, cum se poate observa din titlu, imaginea tatălui care trebuie recuperată prin intermediul prietenilor și a unor personalități puternice proiectate în operă. Cum bine se știe, memoria scriitorului a fost cultivată și de alți iubitori ai operei lui Panait Istrati, lucru soldat cu apariția mai multor studii. Ii putem aminti, printre alții, pe Zamfir Bălan sau Mihai Ungheanu și cu siguranță că lista ar putea continua.

Nu în ultimul rând, trebuie să amintim contribuția substanțială a lui Mircea Muthu care a definit conceptele de *balcanitate și balcanism* și a urmărit puterea de iradiere în planul literaturii. Bineînțeles că printre autorii aleși pentru analiza sa s-a numărat și Panait Istrati, identificând și definind principalele coordonate ale balcanismului așa cum l-a surprins pe parcursul prozelor sale.

Cât privește analiza de față, putem afirma că, din punctul de vedere al abordării noastre, opera istratiană a oferit un material consistent prin cele patru cicluri, *Povestirile lui Adrian Zografi*, *Copilăria lui Adrian Zografi*, *Adolescența lui Adrian Zografi* și *Viața lui Adrian Zografi*. Ne-au interesat, în primul rând, producțiile ficționale, puse în strânsă legătură cu materialele autobiografice, diverse articole și informații provenite din alte surse.

Am împărțit lucrarea în șase mari capitole care cuprind la rândul lor mai multe secțiuni și subsecțiuni menite să valorizeze opera scriitorului brăilean din punctul de vedere al elementelor de cultură populară balcanică.

Primul capitol, “Literatura română la începutul secolului al XX-lea. De la mesianism la modernism - revolta fondului etnic”, își propune să analizeze climatul cultural al începutului de secol XX, din care își trage sevele în bună parte și opera istratiană. Punctul de pornire îl constituie programul romantic al lui Mihail Kogălniceanu din primul număr al “Daciei literare” în care se discută, în plin avânt al deschiderii către Occident, dar și al afirmării întârziatei originalității, problema factorului etnic, de rasă, ca apartenență la un spațiu geografic și cultural. Este, cum bine se știe, un moment de avânt, prielnic mesianismelor de tot felul care își vor propaga forța și asupra secolului al XX-lea, o întregă literatură sămănătoristă stând mărturie, precum și incursiunile unor critici și teoreticieni ca Gherea sau Călinescu. Nu vom neglija nici momentul Maiorescu și nici antijunimismul macedonskian, problema țărănească sau deschiderile reale către modernitate.

Cel de-al doilea capitol, “Elemente de cultură populară balcanică”, este mai mult un discurs teoretic menit să definească conceptele integrate în sintagma *cultură populară balcanică*. Într-o primă secțiune vom încerca să definim cultura populară și, de asemenea, vom vorbi despre disciplinele care se ocupă cu studiul acestora. Aici, vom plasa în centru triada straussiană etnografie-etnologie-antropologie. Apoi, vom încerca să definim Balcanii și balcanismul, folosind ca suport principal studiile Antoanetei Olteanu și Maria Todorova, *Homo balcanicus. Trăsături ale mentalității balcanice* și, respectiv, *Balcanii și balcanismul*. Nu în cele din urmă, vom urmări înrâuririle culturii populare balcanice în opera unor scriitori români.

Capitolul al treilea se numește “Literatura migrantă” și focalizează un concept relativ nou, pus în circulație în mediile culturale din America de Nord și apoi în cele occidentale. S-a vorbit despre literatura migrantă din spațiul francofon, dar pentru Statele Unite ale Americii s-a folosit eticheta de „ethnic literature“, „minority literature“ sau „literature nomade“ Literaturea migrantă urmează tot un traiect identitar generat, pe de o parte, de fenomenul globalizării și uniformizării culturale, iar, pe de altă parte, de replierea etnică, de nevoia de conservare a specificului unei culturi. Vom analiza semantismul unor concepte înrudite cum ar fi *coolie*, *exil* sau *post-exil*, oprindu-ne asupra a ceea ce, mai nou, a apărut și în mediile culturale românești, și *anume* asupra *literaturii române migrante* și a locului pe care îl ocupă autorul lui *Codin* în cadrul acesteia.

Capitolul al patrulea se va numi “Explorarea alterității” și va ghida analiza spre orizontul etno-antropologic, nu înainte de a discuta, așa cum procedează Adrian Marino, în *Introducere în critica literară*, despre substructurile operei literare: stratul antropologic, socio-istoric (acestea putând constitui împreună un singur strat), stratul biografic și al proiectelor. În bună măsură, ele, deși se plasează în anticamera creației, pot reprezenta și o parte din referențialitatea operei literare. Ne vom continua analiza cu “arhetipul haiducului”, haiducul fiind un motiv de circulație balcanică menit a spori opoziția dintre clasele sociale, respectiv cele oprimate și cele care le domină. Vom încerca să arătăm că arhetipul haiducului funcționează la Panait Istrati ca un eu supraordonator, menit să-i ghideze toate acțiunile, atât în planul biografic cât și în cel al proiectelor. Ultimele secțiuni le vom dedica *altor reprezentări ale lui homo balcanicus* în opera istratiană, precum și *discursului despre Celălalt*, așa cum reiese din viziunea lui Emmanuel Levinas.